

Uit: *Volkskunde. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van het volksleven*, jg. 53 (1952), 52-66.

DE VOORSPELLINGEN VAN INTJE JANS ZOON, DEN FRIESEN VOLKSPROFEET, BEZIEN IN HET LICHT VAN ZIJN TIJD

S.J. VAN DER MOLEN

In de achter ons liggende tweede wereldoorlog heeft men ook in Nederland kunnen constateren, hoe in tijden waarin het individu en de collectiviteit gezamenlijk worden bedreigd, waarin men van vele zekerheden schijnt te worden beroofd, toevlucht wordt gezocht bij het irrationele. In de jaren 1939-'43 traden dikwijls oude uitingen van volksgeloof – en bijgelovigheid! – sprongsgewijze naar voren uit de diepten van de sterk beroerde volksziel. Het aantal voorspellingen omtrent de afloop en de duur van de oorlog was legio – tussen twee haakjes: welke folkloristen hebben ze nauwkeurig opgetekend? – en daarbij deden vooral de mysterieuze profetieën van een Jarfke, een Johannes van Leliëndaal, een Intje Jans zoon in de streken waarop zij betrekking hebben, veel opgeld.

Wat Intje Jans zoon of Yntsje Jans, zoals het Friese volk zegt, betreft, zijn “visioen” werd zo ijverig geraadpleegd, dat de bekende Leeuwarder boekhandelaar en uitgever D. Nieuwenhuis herhaaldelijk een nieuw duizendtal van het slechts acht bladzijden tellende geschriftje moest opleggen, waarbij hij “als een goede koopman”, naar hij mij vertelde, het in de bezettingstijd riskant geachte “O wee, o wee, o wee over Duitsland” verving door het argelozer: “O wee, o wee, o wee over Europa”(!).

Nu dateert de populariteit van de “Waarachtige Geschiedenis van het wonderlijk visioen of verschijning, dat van Intje Jans zoon tot Oosterzee op de Heereweg verschenen is den 8 December 1722 (lees: 1622)” niet van vandaag of gisteren. Tot de weinige werken, die de Friese boer oudtijds in zijn boekenkastje had liggen, behoorde steevast het onaanzienlijke, doch veelgelezen “Yntsje Jans boekje”, dat ook wel huiselijker in het “tafelslaed” werd bewaard.

En terecht schrijft Waling Dijkstra: “Hoevele herdrukken het sedert zijne verschijning heeft beleefd, laat zich zelfs niet bij benadering bepalen. Het heeft ook voor en na zijne verklaarders gevonden. Zoo was bv. ten tijde der belgische onlusten in 1830-31 de beteekenis der uitspraak: “O wee! over Brabant en Vlaanderen,” enz. voor niemand twijfelachtig. Buitengewone gebeurtenissen, zooals het ontstaan der aardappelziekte, watervloeden, de [53] fransch-duitsche oorlog in 1870/71, enz. brachten het boekje van Yntje Jans op nieuw onder de aandacht des volks. Ongetwijfeld is het bij duizenden en tienduizenden exemplaren verspreid geworden, meest door lieden die men landloopers pleegt te noemen.” (Uit *Frieslands Volksleven*, I. p. 86).

Overigens bestaat er over deze voorspelling, ondanks haar populariteit, merkwaardig weinig literatuur en men heeft nimmer getracht de historische achtergrond ervan eens te onderzoeken. Wat de tijd van haar ontstaan betreft, waar de profetie wordt aangehaald of afgedrukt – zo bij Waling Dijkstra, bij Ter Laan (*Prophecye van Jaarfke*, p. 68), in alle 19de- en 20ste-eeuwse drukken – leest men steeds, dat het visioen zou zijn waargenomen op 8 December 1722. Door een toeval bleek mij echter, dat dit jaartal niet klopt en het 1622 moet zijn. Men vindt namelijk in het in 1735 te Bremen uitgegeven werkje “*Parerga Ostfristica*” van Johannis Friderici Bertrami, een Oostfries godgeleerde, de volgende passage:

“Alter Vates esse creditur Juttsie Jans, homo quoque agrestis prope Schlootam in Frisia Occidentali ohm habitans. Hic enim, Frisiae Orientalis terras, motibus civilibus concussas, ac milite deinde peregrino oppletas & oppressas, in Visione qua piam intuitus est, referente Baudartio, Sc ex ilio Hap-pelio im Ottomanischen Bajazeth P. II. p. 348. seqq. Num

vaticinium istud, per Exercitus Mansfeldici irruptionem, ante decem supra centum annos adimpletum sit, prout homines nostri illo tempore sibi persuadebant, meum non est dijudicare.” (p. 122).

De vertaling hiervan luidt: “Een ander, die als waarzegger wordt beschouwd, is Juttsie Jans, ook iemand van 't platteland, die oudtijds woonde in de buurt van Sloten in Friesland. Deze heeft namelijk in een visioen waargenomen, dat het gebied van Oost-Friesland door burgeroorlogen was geteisterd en vervolgens, dat 't vol buitenlandse soldate was en door dezen onderworpen, zooals Baudartius vermeldt en naar hem Happelius in zijn Ottomanischen Bajazeth, dl. 2, bl. 348 en volg. Of die voorspelling door de inval van 't leger van Mansfeld, 110 jaren geleden, vervuld is, zoals onze landgenoten destijds vol overtuiging aannamen, het is niet mijn taak, daar een oordeel over te vellen.”

Hoewel Bertram de inhoud der voorspelling niet geheel juist samenvat, herkende ik toch in den verminkten Juttsie Jans onzen Oosterzeesen ziener, ook al laat de Oostfriesse schrijver hem abusievelijk bij Sloten wonen. Bij de Lemmer ware juister geweest.

Ik heb Happelius niet kunnen bemachtigen, maar Baudartius was wel bereikbaar. Ik bleek te moeten raadplegen: “Het tweede deel der Memorien ofte Cort verhael der Gedenckweerdigste soo Kerckelijcke als Wereltlijcke Gheschiedenissen van Neder-land etc., door Gvlielmvm Bavdartivm.” (Zutphen, 1625). In het 14de boek (folio 217) bericht deze in 1565 te Deirse in [54] Vlaanderen geboren Zutfense predikant (te Zutphen overleden in 1640), op *bet jaar 1622*:

“Op het eynde der laester Maent deses jaers synder advysen van verscheydene Godtsalighe / eerlicke / welbekende Personen wt Vrieslandt hier en elders gecomen / meldende een selsaem Visioen / dwelck eenen Man / geheten Jutge Jans / Ouderlinck der ghereformeerde Kercke tot Oosterzee by Slooten in Vrieslant / seyt gesien te hebben / een Man die van wegen zyne Godsa-licheyt / vroomicheyt / ende eenvoudigheyt wort gheroemt. Ick sal hier stellen zyn eygene woorden / soo als die eerst schriftelick / daer nae door den druck syn gepublikeert geworden. Hy spreekt aldus:”

Daarop volgt de volledige en uiteraard oudste tekst der voorspelling, die hier achter volgt. Uit dit citaat blijkt, dat het visioen van Intje Jansz. een grote indruk maakte op zijn tijdgenoten, niet alleen in Friesland, maar ook daarbuiten. De mare bereikte ook Oost-Friesland, waarvan Baudartius vermeldt, dat de bewoners daarvan “de woorden deses Visioens op haer ende op haer Land geduyt (hebben) / seggende / dat de Grave van Mansfeldt ende syne Soldaten die wreede scheerders waren / die haer als arme Schapen niet alleen de wolle af schoeren / maer ooc het vel te ghelijcke.” (folio 218). Inderdaad kwam in 1622 de verschrikkelijke bende van Mansveld in Oost-Friesland en zij heeft er ongelooflijk kuisgehouden. Dat de Oostfriezen verband legden tussen de voorspelling en -hun land, hoewel Intje Jansz. slechts van Friesland in het algemeen spreekt, vindt zijn verklaring in het feit, dat met dit Friesland niet de tegenwoordige Nederlandse provincie, doch kennelijk Friesland, Groningen en Oostfriesland bedoeld wordt, in tegenstelling met de combinatie Brabant-Vlaanderen en met Duitsland.

Overigens vermeldt Baudartius nog meer belangwekkends over het visioen of liever over Intje Jansz. zelf. Hij schrijft namelijk (folio 218):

“Dat de boven ghenoomde Jutge Jansz / dit Visioen gezien hebbe / geloove ick des te vaster / om dat een eerlick Edelman / staende ten goeden naem en faem / my ende anderen verteldt heeft / dat hy eenighe maenden nae dat het boven verhaelde geschiet was / by desen Man in zijn huys te Ooster-zee gheweest sy / met hem hebbe ghesproken / ende langhe propoost gehouden: Ende seyt / dat Jutge Jansz hem met eygener handt een Copye van het boven verhaelde hebbe gheschreven ende mede ghedeylt / Ende dwek seer wonderbaer is / seydt / dat Jutje Jans met zijn rechter ooghe blind / ende met zijn "rechter handt lam gheweest is van dier tijdt af doe hy van de drie Mannen / die haer in dit Visioen openbaerden / was

geslagen gheweest / doch dat hem God de Heere t'gezichte weder geeft / soo lange als hy bezich is met het schrijven van sulcks als hy in dit Visioen gezien ende gehoord hadde / maer soo haest als [55] hy dat gedaen heeft / willende wat anders schrijven / soo wordt hy stracks wederom blind en lam aen zijn rechter zijde."

Wij zullen niet uitmaken wat hierin waarheid en verdichting is. De relaties met den eerlijken edelman zouden nog uit Baudartius' Friese jaren kunnen dagtekenen. Hij verbleef nl. van 1587 tot 1593 in Friesland, waar hij te Franeker studeerde en in Sneek anderhalf jaar conrector was. En wat de periodieke verlamming en verblindings van den Oosterzeesen profeet betreft, zo zij niet op rekening van diens sterke zelf suggestie moet worden gesteld, Baudartius blijkt ook op andere plaatsen in zijn werk niet afkerig van een wonderverhaaltje. Aardig is echter, dat wij hier voor het eerst iets horen over de persoon van den ziener.

DE OORSPRONKELIJKE TEKST UIT 1622.

Int jaer ons Heeren 1622. den 8. December / ben ick Jutthie ¹ Jans gheweest ten huysen van Hamke Rommers ² / alwaer ick hebbe ghesprooken van Godes woort ³ / jae oock ⁴ mede van sware krijghen ende Oorloghen ⁵ / het welcke wy bekenden ⁶ een straffe van Godes handt ⁷ te zyn om onse sonden wille ⁸. / Hier mede hebbe ic haer God bevolen / ende ben des avonts ontrent acht uyren ⁸ nae huys ghegaen / komende op de Heeren wech / hebbe ick hoóren roepen ¹⁰ O Wee O Vvee O wee siende om my ¹¹ / soo . hebbe ick ¹² niet ghesien / so heeft de selve stemme wederom geroepen O wee O wee ¹³ / doen hebbe ick voor my ghesien ¹⁴ drie persoonen van wonderbaerlicke ¹⁵ ghedaente / waer van ick seer verschricht en verslagen ben geweest biddende by my selven: O ghenadichste Vaeder ¹⁶ bevvaert my voor alle quaet, weest my arme sondaer genadich, doen hebbe ie gesproken / Zyt ghy van Godt soo spreect ¹⁷ in Godes Naeme, Zyt ghy van den Saetan soo wijkt van my ¹⁸, Doe hebben zy gheroepen O wee O wee O wee Brabant ende Vlaenderen, soo zij haer niet en bekeeren van haer sondich leven, stinckende hovardije, dronckenschap, en vervloecte Afgoderije, soo sullen zy in een bloetbat vergaen.

Den eersten was blinckende als de Sonne / hebbende in zyn rechter handt een vierighe roede / die droop van bloede / den tweeden ghelijck een doot / den derden het fatsoen van een Krijs-man tot de knien toe bloedich hebbende in de rechter hant een sweert / dat droop va(n) den bloede. Doen heeft den eersten ghesprooken / siet onder myn slincker arm nae den Zuydt Westen doe hebben ick ghesien het heele Landt vol Ruyters en Soldaten tot de knien in den bloede ¹⁹. Doe heeft hy ghesproken / siêt onder myn slincker arm nae den Suydt Westen, soo heb ick ghesien het heele Landt vol dooden ²⁰ doen hebben zy geroepen O wee O wee O wee ²¹ Vrieslandt, Godt de Heere die ²² can de verachtinghe ²³ van syn Heilich Woordt ende die verdruckinge ²⁴ der armen niet langer verdragen, doen heeft hy ghesprooken siet onder mijn rechter Arm nae den Noorden, waer ick ghesien hebbe een hooghe ende verheven stellagie / op elcken hoeck wtghesneden met twee vergulde Leeuwen / waer op elcken hoeck ²⁵ geseten waren een groot getal Schaepherders ²⁶ / beneden de stellagie een grote valeye ²⁷ vol Schapen / soo hebbe ick ghesien eenighe ²⁸ Schaep-harders ²⁹ ghedeet met een vreemt habijt / sittende op het Noort van die stellagie / hebbende geen grote liefde tot de Schape(n) ³⁰ / die ee(n) groot getal scheerders wtgesonden hadden ³¹ / ooc met allerley kleedinghe be-cleet / hebbende scherpe scheermessen / waer mede zy de Schapen de wolle afschoe- [56] ren / dat op veel plaetse ³² het vel mede afginck / dat ³³ het bloet op der aerde vloeyde / waer over ³⁴ de Schapen seer begosten te kreunen / tot dat ick sach komen een Man ³⁵ met vreemde kleedinghe / en ³⁶ een vierkante muts ³⁷ op zyn hooft / ende eenen hoet met leer beslagen ³⁸ / gaende na de stellagie / gevende die Harders opt Noort vande stellagie ³⁹ eenige brieven wt zyn korf ⁴⁰ / de welke eenige Harders belasten zyn korf te vullen met de bloedige wolle / doen begonste ⁴¹ de Schapen ⁴² oproer tegen haere Scheerders te maken / tot dat ick sach comen twee Wolven / hebbende een groot deel Vossen by haer / maeckende een aenslach op de Valeye ⁴³ waer van

de Schaeppen met haere Herders begonden te vluchten / klaghende seer over haere wreede Herders / tot dat ick sach komen een oude Leeuwe⁴⁴ hebbende een groot getal Jonghe Leeuwen by hem / comende wt een Thuyn⁴⁵ besteken met Orangie(n) Bloemen / vallende met een groote menichte uyt⁴⁶ op de Wolven met haren aenhangh / tot dat hy haer ten lesten⁴⁷ met groote nijdichey⁴⁸ te rugghe ghedreven ende verslagen / waer door de Schapen met hare Scheerders begonsten⁴⁹ in groote eenicheyt te geraken / ende de wolle begonste weder te wassche(n). Doe heeft hy ghesproken: Siet onder mijn slincker arm nae 't Noorden waer ick zach⁵⁰ dat de Harders waren ghekleedt⁵¹ met langhe bonte Rocken⁵² / de Scheerders met langhe Mantels / hebbende Houwers op haer zijde⁵³ / de Schape(n) waren verandert in borgers ende boeren die op veel plaetsen⁵⁴ in Vrieslant tege(n) hare Overheyt ende hoofden⁵⁵ op stonden / doen hebben sy gheroepen: O wee, O wee⁵⁶, gantsch⁵⁷ Duytslandt soo zij haer niet en⁵⁸ bekeren van haer sondich leven, ende keeren weder tot eenicheyt, soo zal Godt de Heere haer straffen⁵⁹ met drierley plagen⁶⁰, als⁶¹ Crijch ende Oorloghe, dieren tydt ende pestelentie, tot datse gheheel⁶² ondergaen.

Doe heeft hy gesproken: siet onder mijn rechter Arm nae d'Oosten, daer ick sach⁶³ een grooten Arent met vergulde veeren / die alle Vogels wt hare bende(n) ende nesten dreven⁶⁴ / Jae⁶⁵ hy⁶⁶ hadde oock eenen grooten⁶⁷ ende⁶⁸ schoonen Vogel wt syn hemden⁶⁹ ende nesten⁷⁰ verdreven. Doe heeft hy ghesproocken: siet⁷¹ onder mijn slincker Arm⁷² na t' Zuyt vveste(n), waer ick gesien heb een groote Leeuwe trecken⁷³ nae den Oosten / spouwende vier en vlam wt zyne(n) muyl⁷⁴ / treckende met grote nijdichey⁷⁵ tegen den Arendt / den welcken hy heeft overwonnen⁷⁶ / stellende de schoone vorighe Voghel weder op zijn Bemden⁷⁷ / tot groote vertroostinge van alle andere verdreven Vogelen / de welcke den Leeu seer bedanckten.

Hier⁷⁸ mede hebben sy my God den Vader bevolen / bevelende my dit tegen alle Menschen te openbaren / so sy haer niet en bekeeren van haer 'sondich leven / so sal God de Heere alle dese plaghen in dese twee Jaren over haren hals laten gaen⁷⁹.

Daer⁸⁰ mede zijn sy verdweene(n) / so ben ic voort na huys ghegaen / leggende op mijn bedde⁸¹ / dese zwaricheyt by my selven overdenckende / en by my selven besluitende het niet te openbaren⁸² / so hebbe ie vernomen een helder⁸³ licht / op ziende so hebbe ick ghesien drie Visioenen / van welcke⁸⁴ ick drie zware slaghen heb ontfanghen / een⁸⁵ op mijn rechter ooch / waer van ic gantsch⁸⁶ verblint was die ander twee op mijn⁸⁷ rechter zijde. Daer mede zijn sy verdweenen / doen hebbe ick het⁸⁸ met grooter weemoedichey⁸⁸ des herten bestaen te openbaren⁸⁹ / bidde⁹⁰ alle vrome Christenen dat .zy God, den Heer willen⁹¹ bidden dat hy zijn plagen van ons wil weeren⁹² nae zijnen Goddelijcken wille.

Onderstont:

By my Iutthje⁹³ Ians, Ouderlinc der Gemeynthe Iesu Christi tot Ooster-Zee, ende Echten, ben bereyt den Doot hier op te sterven, dat ic dit selve ghehoordt ende ghesien hebbe⁹⁴.

[57]

VARIANTEN IN DE TEKST VAN DE UITGAVE UIT 1742.

1. Intje; 2. Romberts; 3. Godes Heilige woort; 4. ontbreekt: oock; 5. Oorlog; 6. bekennen;
7. van God; 8. die wij verdient hebben om onser sonden wille; 9. ontbreekt: ontrent acht uyren; 10. roepen gehooft; n. om my siende; 12. en; 13. driemaal: S we; 14. voor mij ziende heb ik gesien; 15. wonderlijke; 16. ô genadige God ende Vader; 17. my toe; 18. doen quam den eersten/blinkende gelyk de Zonne/hebbende in sijn rechterhand een Roede/die droop al van den bloede/den tweden gelyk den dood/den derden het fatsoen gelyk een krijgsman tot de knien toe bloedig/hebbende in sijn regterhand een zwaart /dat droop al van den bloede/ende hebben geroepen / ô wê / ô we/ ô we/ over Brabant ende Vlaanderen/soo sy haer niet en bekeren enz.; 19. toe bloedig; 20. dat het gehele land vol doden was; 21. over; 22. en; 23. verachtigen; 24. eveneens: meervoud; 25. ontbreekt: op

elcken hoeck; 26. schape-hoeders; 27. stal. Dit woord was uiteraard begrijpelijker dan het oorspronkelijke “vallei”, dat doordat de zaak zelf ontbreekt in Friesland onbekend is; 28. eenige van de; 29. herders; 30. volgt: hebbende een deel scheerders met allerlei kleding bekleed, enz.; 31. ontbreekt: die een groot getal scheerders wtgesonden hadden; 32. plaatsen; 33. ende; 34. op; 35. volgt: gekleed; 36. hebbende; 37. hoed; 38. hebbende een groten korf beslagen met leer; 39. ontbreekt: van de stellagie; 40. om deselve wederomme te vollen met de bloedige wolle; 41. begosten; 42. volgt: een groot; 43. stalle; 44. volgt: uit een tuin; 45. uyt een Tuyn komende; 46. met grote nijt; 47. ontbreekt: ten lesten; 48. volgt: heeft; 49. volgt: weer; 50. gesien hebbe; 51. bekleed; 52. volgt: en; 53. zijden; 54. dewelcke in veele plaatsen; 55. ontbreekt: hoofden; 56. driemaal: 5 we; 57. over; 58. ontbreekt: [£]n; 59. plagen; 60. straffen; 61. met; 62. volgt: sullen; 63. waar ik gesien hebbe; 64. die al de vogelen uit de Bomen heeft verdreven. Bomen staat hier voor het in Friesland onbekende Zuidnederlandse beemden (= weilanden); 65. en; 66. ontbreekt: hy; 67. ontbreekt: grooten; 68. ontbreekt; ende; 69. nesten; 70. bomen; 71. volgt: mij; 72. volgt: deur; 73. trekkende; 74. mond; 75. met groote nijdicheyt; 76. tot dat hy hem ten laatsten overstelpte en overwon; 77. alsoo dat hy daar na den vorigen schonen vogel wederom in syn bomen heeft geholpen; 78. daar; 79. soo sy haar van haar sonden niet bekeerden soo sullen alle dese plagen na eenige jaren over ons komen; 80. hier; 81. volgt: en; 82. hebbe ik by my besloten dat ik het niemand wilde openbaren; 83. volgt: klaar; 84. waar; 85. de een; 86. seer; 87. die; 88. dit; 89. volgt: soo; 90. volgt: ik; 91. ontbreekt: willen; 92. wil van ons wenden; 93. Intje; 94. ende ik ben bereit daar op te sterven.

DE VERSCHILLENDE DRUKKEN

Dat de beschrijving van het visioen op de Herenweg reeds vroeg door de druk is verspreid, blijkt uit hetgeen Baudartius schrijft: “lek sal hier stellen zyn eygene woorden / soo als die eerst schriftelick / daer nae door den druck syn gepubliceert geworden.” Kennelijk is dus de tekst bij dezen schrijver ontleend aan een der eerste drukken van het boekje. Voorzover mij bekend is van de 17de-eeuwse drukken geen enkel exemplaar bewaard gebleven. De oudste uitgave die ik kon achterhalen, dateert uit 1742 en bevindt zich met een aantal andere oude drukken in het bezit van het Friesch Genootschap te Leeuwarden (Bibl. 43 g53). Het is een onaanzienlijk, acht pagina's (9 bij 14 1/2 cm) tellend, pamfletje, gezet uit de gothische letter. De titel luidt:

[58]

Een Waarachtige geschiede
nisse/van het Wonderlijk Visioen ofte ver-
schijninge / die aan Intje Jans Zoon /
tot Ooster-zee op de Heere weg ver-
scheenen is / op den 8 December
Anno 1622. Seer aanmerkelijk om te Leesen.

(Hier is een primitieve houtsnede, een Bijbels tafereel in beeld brengende afgedrukt).

En nu wederom na de Copy van nieuws gedrukt. t'HEEREN-VEEN,
By Eldert Wyngaarden, Boekdrukker en Verkoper in de gekroonde Bibel. 1742.

Blijkens een aantekening in inkt op de binnenzijde van de omslag heeft het boekje behoord aan W. van Blom, “in wiens bezit mede is de een en veertigste druk.” Met de pen is door deze het jaartal 1622 veranderd in 1722.

Naar deze uitgave heb ik de varianten met de tekst bij Baudartius aangegeven.

In de Prov. Bibliotheek te Leeuwarden is aanwezig een handschrift van de “waarachtige geschiedenis”, een copie van de uitgave “Tot Sneek gedrukt Bij Adam Olingius Papier en Boek verkooper Aan 't Waaier bij de vismerkt Anno 1727” (4822 hs).

Hier hebben we dus een verwijzing naar de tot nog toe oudst bekende 18de-eeuwse uitgave. De verschillen in de tekst met de Heerenveenster druk van 1742 zijn zo gering, dat wel kan worden aangenomen, dat deze laatste uitgave een copie is van de verloren gegane druk. Het hs heeft een folioformaat, is kennelijk 18de-eeuws en werd in 1890 aan de Bibliotheek geschonken door H. Eilers.

De andere drukken welke het Fries Genootschap bezit, zijn: een te Heerenveen bij Johannes Olingius uitgegeven, .met de vermelding: “En nu wederom voor de tweedemaal na de Copy van nieuws gedrukt” (43 g53a); de 41ste druk, te Leeuwarden gedrukt bij S. van der Werff, MDCCCX, (g53b); een uitgave uit de eerste helft der 19de eeuw: “Te Leeuwarden, ter Drukkerij, van S. Y. van der Werff, in de St. Jacobstraat, Lett. H. no. 59”, met aan de binnenzijde in inkt de vermelding: “Roelofke Annes Haar Boek Den 14 November 1839”, op welke dag het boekje waarschijnlijk is verkregen (g53c), en tenslotte een ongedateerde druk “Te Leeuwarden by de Wed. H. Post” (g53d). [59]

Dit laatste boekje is kennelijk ouder dan het voorgaande en waarschijnlijk omstreeks 1800 verschenen. H. Post was uitgever te Leeuwarden en drukte o.a. het vijfde deel van het Charterboek van Vriesland (zie: Catalogus der Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden, door R. Visscher, p. 147. 's Gravenhage, 1932). In 1801 wordt er reeds een werk uitgegeven bij de Wed. H. Post (zie de genoemde Catalogus, p. 20), zodat we deze druk wel in de aanvang der 19de eeuw kunnen plaatsen. ⁽¹¹⁾

De traditie der Leeuwarder drukken werd in deze eeuw hersteld door D. Nieuwenhuis, Sacramentstraat 18, die als voorbeeld gebruikte een hem door dr G. A. Wumkes ter hand gestelde oude druk. Een ongedateerd exemplaar, omstreeks 1935 bij Nieuwenhuis verschenen, is in mijn bezit.

Maar niet alleen in Friesland, ook daarbuiten werd het boekje van Intje Jans gedrukt. M. D. Teenstra vermeldt in zijn in 1848 te Kampen verschenen “Verscheidenheden betrekkelijk Booze Kunsten”, dl. II, p. 139, een “stuiversboekje kl. 8vo van 8 blz. uitgegeven te Groningen bij J. J. Doesburg; alsmede: verklaring van de gezichten van Intje Jans zoon door H. H. Drukker, lidmaat der hervormde kerk te Groningen; aldaar uitgegeven bij N. C. van der Veer.”

Een anonieme uitlegging van de visioenen “Toepasselijk op onze dagen en tijden. Door een liefhebber der Waarheid”, werd omstreeks 1880 door T. Mulder Azn. te Oude Pekela uitgegeven. (Zie: Ter Laan, p. 72). Een kennelijk 20ste-eeuwse herdruk van deze uitlegging is in mijn bezit. Het feit, dat de ongenoemde verklaarder op pag. 7 schrijft: “Ook zijn de ondeugden, die van ieder volk met name genoemd worden, karakteristiek en juist op ieder dezelve toepasselijk. Het was, meer dan 150 jaren te voren onmogelijk; dit zoo nauwkeurig te schetsen, wanneer het den schrijver niet van den Alwetenden was geopenbaard geworden,” wijst er op, dat de uitlegging weinige jaren na 1872 is geschreven.

Al met al kan worden aangenomen, dat het boekje van den ziener van Oosterzee in meer dan drie eeuwen in tienduizenden exemplaren over het Noorden des lands is verspreid en dat het in tijden van verwarring, benauwenis en krijg is gelezen en herlezen.

HISTORISCHE .BESCHOUWING

Indien men de beschrijving van het visioen goed leest, ontdekt men, dat het hier niet een voorspelling in de gewone zin betreft. Veel meer is Intje Jansz., ook naar zijn eigen overtuiging, het voorwerp van een goddelijke bestiering welke hem als het ware een toekomstige straf onthult, die over de genoemde streken zal komen als deze zich niet bekeren van hun zonden en fouten. [60]

Het volk heeft de beschrijving echter als een echte voorspelling opgevat, zelfs als een die geldigheid op lange termijn bezit, en, als bij alle voorspellingen, willekeurig gedeelten ervan op bepaalde gebeurtenissen van toepassing gebracht. Dit werd in de hand gewerkt door de min of meer wazige beelden, welke de beschrijving bevat en die in hun algemeenheid niet direct aan een zekere tijd gebonden schijnen.

Er dient echter op te worden gewezen, dat de oorspronkelijke tekst de geschetste plagen “in dese twee Jaren” verwacht, dat is dus in 1622, '23 en misschien nog '24. De latere drukken, spreken daarentegen van “na eenige jaren”, wat wel iets ruimer is, maar toch niet op een perspectief van eeuwen duidt.

Intussen loont het de moeite de historische achtergrond der visioenen aan een beschouwing te onderwerpen. Vatten wij kort samen, dan blijken de hemelse afgezanten aan Brabant en Vlaanderen te verwijten een zondig leven, stinkende hovaardij, dronkenschap en vervloekte afgoderij; aan Friesland: de verachtingen van Gods woord en de verdrukking der armen, en aan Duitsland: een zondig leven en onenigheid. Men zal moeten toegeven, dat deze verwijten een tamelijk algemeen karakter vertonen. Vooral het begrip zondig leven is zeer rekbaar en allermint gebonden aan een bepaald tijdvak. (Vandaar hun toepasselijkheid op “onze dagen en tijden” in de uitgave Mulder.)

Vlaanderen wordt geoordeeld wegens zijn hoogmoed, dronkenschap en afgoderij. Dat in de mond van dezen ouderling der gereformeerde kerk dit laatste niet anders kan betekenen dan de omhelzing van het rooms-katholieke geloof, is zonder meer duidelijk. Inderdaad zette, toen Vlaanderen na de val van Antwerpen in 1590 weer Spaans werd en alle Calvinistische activiteit was lamgelegd, een krachtige katholieke actie in. Hierop heeft het ontstemde woord van de drie verschijningen betrekking. Dat hiermede tevens de “aardsheid” van het visioen is aangetoond, behoeft wel geen betoog.

Wat de dronkenschap betreft, ik wijs hier op het artikel “Vlaanderen en Brabant in de 17de en 18de eeuw” van dr Rob. van Roosbroeck, voorkomende in J. Romeins “De lagen landen bij de zee,” waarin gezegd wordt, hoe de 17de eeuw voor deze streken in militair opzicht zeer bewogen was. Zij ving aan met menigvuldige operaties tussen aartshertog Albert en Maurits van Nassau. Op de welstand en de economische mogelijkheden der bevolking oefende deze oorlogspolitiek een zeer schadelijke invloed uit. De schr. zegt dan: “Kan het ons verbazen, dat in dergelijke omstandigheden de gelegenheden tot feestvieren met een waren beestachtigen hartstocht werden aangegrepen, en dat kermessen, huwelijken, begrafenisplechtigheden de aanleiding waren tot braspartijen, die dagen lang aanduurden, en bij de meer sobere Spaansche overheden een walg opriepen voor de varkensachtige mentaliteit der [61] landelijke bevolking?” Ook hieruit blijkt de actualiteit van Intje Jans' visioen, dat geheel uit de toestanden in het eerste kwart der 17de eeuw kan worden verklaard.

Reeds een vluchtige kennismaking met het bekende werk van J. Reitsma, “Honderd jaren uit de geschiedenis der hervorming en der hervormde kerk in Friesland” (Leeuwarden, 1876), leert, dat ook de passage inzake Friesland betrekking heeft op toestanden waarvan de ziener als tijdgenoot kennis droeg en die waarschijnlijk zijn ontstemming opwekten. In de jaren voorafgaande aan dat, waarin hem het visioen verscheen, was ook in Friesland de strijd tegen de remonstrantse beweging gevoerd en tot een einde gebracht. Het leerstelsel van - Dordrecht zat op de troon, maar er waren nog enige predikanten die hun inzichten niet lieten varen en deswege vervolgd werden. In de kerk te Dokkum trad zelfs een scheuring op. Nog in 1624 vestigde de synode de aandacht der overheden op Martinus Harlingensis, die sedert 1621 op Ameland preekte, en op nog enige andere afgezette Remonstrantse leraren, die in Friesland rondzwierven en door hun oefeningen en prediking in het geheim de kerk veel afbreuk deden. (Reitsma, p. 413). Waarschijnlijk heeft Intje Jans deze actie op het oog, wanneer hij van de verachtingen van Gods Heilig Woord spreekt, dat voor hem natuurlijk

alleen geldigheid bezat in het licht der opvattingen en dogma's welke de Dordtse synode bekrachtigd had.

Inzake de verdrukkingen der armen staan ons meer gegevens ten dienste. Hiermede worden niet, zoals de Groninger uitlegger in het bij Mulder te Oude-Pekela verschenen boekje wil, de armen van geest bedoeld, doch wij moeten deze passage zien in verband met de pogingen der kerk het recht tot stemming van geestelijken ten plattelande, dat in Friesland uitsluitend aan de eigenerfden en grondbezitters behoorde, ook uit te breiden tot de kerkeraden en gemeenten, zoals dit door de nationale synoden verordend was. Juist in 1622 beslisten op de Landdag de landen tegenover de steden, dat over de verkiezingen niemand zou “staen, als die in de respectieve dorpen schotschietende huysen ende ploechgangen beouden worden te hebben,” mits van de Gereformeerde religie. Alle hoop om de lidmaten – niet-grond-eigenaren allengs stemrecht te doen verkrijgen was hiermede vervlogen. En ook latere pogingen om gedaan te krijgen, dat de verkiezingen zouden plaats-vinden door de hervormde lidmaten, het zij rijk of arm, leden te Leeuwarden schipbreuk. (Zie Reitsma, p. 432-36.) Hiermede is ook dit gedeelte in de “waarachtige geschiedenis” wel verklaard.

Rest nog Duitsland. Waarop de onenigheid betrekking heeft die tot oorlog, duurte en pestilentie zou leiden, is zonder meer duidelijk. In 1618 was de 30-jarige oorlog uitgebroken, welke het land in de diepste ellende stortte en ontelbare mensenlevens eiste. Zo ergens, dan strafte zich hier een [62] kwaad op ontzettende wijze en de voorgevoelens welke de Oosterzeese ouderling hieromtrent had en 'die hij naar buiten projecteerde in de vorm van beelden en stemmen, waren dan ook niet ongegrond.

Het valt op, hoe vooral in orthodoxe kringen velen geneigd zijn het goddelijk karakter van het visioen te Oosterzee te erkennen. Niemand minder dan dr G. A. Wumkes noemt in de rij der Friese voorspellingen ook het gezicht van Intje Jans (ook al karakteriseert hij het onjuist en plaatst hij er het jaartal 1742 bij) en hij besluit zijn opsomming met de woorden:

“De Geast fen God wirket yn'e wrald en wennet yn'e gemeente fen Jezus Christus. De profesije is net ophalden mei Johannes syn Apokalyps. Hja wevet en swevet ek yn'e noutiid troch it Fryske lan. Lit us folts dat witte. Hwent profesije is iepenbiering. Heger is der net.” (“Bodders yn de Fryske striid,” p. 84. Bolsward, 1926.)

Het wil mij echter voorkomen, dat hetgeen Intje Jansz. “zag” en “hoorde” ook op een andere wijze verklaard kan worden. Wij hebben reeds aangetoond, dat de inhoud der voorspelling tijdgebonden is. Jansz. gaat uit van bestaande toestanden. De woorden welke hij de “drie persoenen van wonderbaerlicke ghedaente” in de mond legt, zijn traditioneel van inhoud en bovendien, zoals wij gezien hebben, wat de afgoderij in Vlaanderen betreft, verdacht menselijk.

En de verschijningen zelf? Het lijdt geen twijfel, dat op menige plaats de Openbaring van Johannes voorbeeld een inspirerend element is geweest. Vinden wij het drievoudige weergeroep niet terug in Openb. 8:13: En ik zag, en ik hoorde eenen engel vliegen in het midden des hemels, zeggende met groote stem: Wee, wee, wee! degenen die op de aarde wonen...?

Hoe herinnert ook de eerste gedaante, “blinkende gelijk de zonne”, aan Openb. 1:14-16, waarin men leest: En zijn hoofd en haar was wit, gelijk als witte wol, gelijk sneeuw... en zijn aangezicht was, gelijk de zon schijnt in haar kracht.

Het zwaard en de roede vinden wij o.m. terug in Openb. 19:15. Zelfs de leeuw en de arend kunnen ontleend zijn: En het eerste dier was een leeuw gelijk... en het vierde dier was eenen vliegende arend gelijk (4:7). De krijgsman en de dood die naast de blinkende verschijning optreden, herinneren resp. aan Openb. 6:4 (En een ander paard ging uit, dat rood was; en dien die daarop zat, werd magt gegeven den vrede te nemen van de aarde, en dat zij elkander zouden doden; en hem werd een groot zwaard gegeven.) en 6:8 (En ik zag, en ziet, een vaal paard, en die daarop zat, zijn naam was de dood...).

Met deze opmerkingen wil allerm minst betoogd zijn, dat het visioen van Intje Jansz. een zwakke afglans van de Openbaring zou zijn, doch alleen dat wij in zijn beschrijving elementen ontmoeten welke kennelijk ontleend zijn [63] aan de Apocalyps. Jans wordt ons geschilderd als een godzalig, vroom en eenvoudig man, van wie men dus mag verwachten, dat hij met de Openbaring ten zeerste vertrouwd is geweest. Bovendien deelt hij zelf mede op de bewuste avond over Gods woord te hebben gesproken: alsmede over zware krijg en oorlogen. Wij mogen dus aannemen, dat de strijd die toen dit deel der wereld beroerde – men denke vooral ook aan de Dertigjarige oorlog – onderwerp van .bespreking is geweest en zeker zal dit alles in het huis van Hanke Romberts gezien zijn in het licht der duistere en daardoor vooral in zijn kring en in die tijd veel gelezen en veel overdachte Openbaring. Waarmede ik aannemelijk wil maken, dat wij in het visioen de projectie hebben te zien van Intje Jans' eigen gedachten als voortzetting ongetwijfeld van hetgeen hij bij Hanke Romberts had besproken.

(121)

Het is in dit verband wellicht ook nog van betekenis, dat weinige jaren tevoren, in 1618, een komeet verschenen was, welke de mensen zodanig bezighield, dat een arts te Leeuwarden er zelfs een astrologisch geschrift aan wijdde. In genoemd jaar verscheen n.l. een “Prognosticatie van die Nieuwe ende seer schrickelycke Comeet of te Harige Ster Anno 1618 verschenen / Door D. Ioannem Velsvm medicvm Tot Leeuwarden, voor Pieter Bauckes Grossier / woonende op de Kelders int Blauw Lam.” Hierin wordt uitvoerig betoogd, dat zulke “chasmata ofte fuyrige gesichten gemeenlijk voorboden zijn van eenige aenstaende ellenden.” Wumkes, die er in zijn “Paden fen Fryslan” (dl. IV, p. 129) een artikel aan wijdt, schrijft: “Nou hat men to wachtsjen: greate wredens en oarloch, greate hearen en prinsen hjar dea, swiere heibel, twist en kriich, soldate-oproeren, gefaer for swiere frouljue, great bidjer oer alle frucht en gewaechs, prinsipeal yn dy lannen en stêdden, lizzende onder de Skorpioen, lyk as Noarwegen en Sweden. Mar ek stiet to bidchtsjen fen East nei West; greate droechte, swiere tongerslaggen, skipbrek, djûre tiid, binammen yn it Westen pestilinsje, bloedgong, misdracht. Hy bislût mei de winsk, det men God Almachtich mei wiere boete oer de sünden bidde mei, det Er safolle straf net oer us komme lit as wy fortsjinne hawwe...”

Ook hier dus dezelfde onheilspellende toekomstvisioenen als waarvan de Oosterzeese ouderling spreekt. Heeft hij dit boekje misschien gelezen? In ieder geval blijkt, dat in diezelfde tijd ook anderen in Friesland apocalyptische verschrikingsbeelden opriepen, welke stellig de geesten van vrome eenvoudigen bezighielden. De bodem voor visioenen als welke Intje Jansz. verschenen, was dus bereid en dit zal ook wel de grote roep moeten verklaren welke er blijkens Baudartius reeds spoedig van uitging.

Volkskundig is tenslotte opmerkelijk de bekende en ook in onze eeuw [64] nog wel gebruikte aanspreekformule om uit te maken of men met een goddelijke dan wel een duivelse verschijning heeft te maken: Zijt gij van God, zo spreekt in Gods naam; zijt gij van den satan, zo wijkt van mij, welke wij bij de Halbertsma's (“Rimen en Teltsjes”, 5e dr., p. 474) populair vertaald vinden als: “Biste fen de Heare, sa sprek! mar biste fen de kweade, sa fortrek!”

VOLKSPROFETIEEN OMTRENT INTJE JANS

Uit het vorenstaande is voldoende gebleken, dat Intje Jans een historisch j persoon is geweest en dat hij in het jaar 1622 te Oosterzee woonde. Over zijn leven weten wij verder niets, maar de visioenen welke hij beschreef, hebben zijn naam voor eeuwen bewaard. Ja, meer dan dat. De visionnair van Oosterzee is ook ingegaan in de Friese volkssage, waarvan zelfs het jongste verleden opmerkelijke staaltjes te zien gaf.

Voorspelling omtrent Heerenveen.

Mevr. L. Post-Beuckens vertelde mij in 1945, hoe zij in haar meisjesjaren te Heerenveen van een voorspelling hoorde welke op naam geplaatst werd van Intje Jans. Deze kwam hierop neer:

Er zal een slechte tijd komen, waarin vooral om den gelove velen zullen moeten lijden. En die tijd zal aanstaande zijn, als de huizen van Heerenveen en Oudeschoot aan elkaar zullen zijn gebouwd. Dan zal het gebeuren. En dan zullen de lijken nog aan de Hoofdbrug komen te hangen.

Natuurlijk staat deze voorspelling niet in “Yntsje Jans boekje.” Hier is kennelijk een volksprofetie met Intje Jans verbonden, wat uit de nabijheid van Oosterzee verklaard zou kunnen worden. De lintbebouwing van Heerenveen naar Oudeschoot is in deze eeuw met grote snelheid voortgeschreden, zodat het stellen van deze limiet een jong element kan zijn. De Hoofdbrug heeft in de voorspelling nog zijn oude gedaante van ophaalbrug; sedert een aantal jaren is die vervangen door de tegenwoordige moderne.

Voorspelling omtrent de oorlog van '40.

De oorlog van 1940 welke een sprongsgewijze doorbraak van veel primitief denken en geloven bracht, deed in Friesland ook enige voorspellingen ontstaan waaraan Intje Jans-motieven ten grondslag liggen. Zo vertelde men in 1940 – na de Meidagen – te Joure:

Heel lang geleden is er in Oosterzee een man geweest, die in een visioen gezien had, dat de Duitse soldaten langs de nieuwe weg van Joure naar Sneek zouden marcheren en met de Engelsen in Bolsward de laatste slag zou- [65] den slaan. Daar zouden de Duitsers worden verslagen en de Engelse ruitery zou tot aan de knieën toe door het “poepebloed” waden.

Men herkent in den man van Oosterzee onzen ouderling, terwijl het aan de knieën toe door het bloed der overwonnenen waden herinnert aan de passage: “... doe heb'be ick ghesien het heele Landt vol Ruyters en Soldaten tot de knien in den bloede.” Overigens is dit een literaire trek, welke in gevechtssagen dikwijls optreedt en dient om de hevigheid van de strijd aanschouwelijk te maken. Hij gaat in laatste instantie terug op Henoch 100, 3 (Peuckert in: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Nachtrag, p. 210). Deze Henoch, een oud-testamentische geloofsheld, over wie de legenden der latere Joden allerlei weten te vertellen, werd gehouden voor den schrijver van een uit de eerste eeuwen vóór Chr. daterend boek, dat volledig slechts in een Ethiopische vertaling is bewaard gebleven en dat belangrijke gegevens bevat over de eschatologie der Joden uit die tijd. In 1906 verscheen een Engelse vertaling. Uit een volksprofetie omtrent Johannes van Leliëndaal nog de volgende' variant: “De slag zal beginnen omtrent dezen steen voor het raadhuis (te Leiden) en zoo doorgaan tot Leiderdorp; (zoo) zelfs dat de menschen tot over de schoenen in 't bloed zullen gaan en de paarden tot aan de voetlokken...” (Sinninghe, De profetiën van Johannes van Leliëndaal, p. 17.)

In de volgende sage is de figuur van Intje Jans' naar onze tijd overgebracht: In de mobilisatiejaren van 1914-'18 heeft een zekere Sikke Jans, van Echten of Oosterzee, een visioen gehad op de weg. Daarbij werd hem verkondigd, dat er over vijf en twintig jaar een nieuwe oorlog zou komen. De Duitsers zouden het land 'bezetten en het Oranjehuis verdwijnen. Het zou een korte oorlog worden, doch Nederland moest zwaar lijden. Evenwel, het zou niet lang duren en alles zou zich tenslotte weer ten goede keren.

In de zomer van 1940 werd er in de Friese Zuidwesthoek druk over deze voorspelling gesproken.

Fragmenten van een volksprofetie.

Ondanks herhaalde navraag heb ik geen aaneensluitende mededelingen kunnen erlangen over enige fragmenten van een volksprofetie welke in de omgeving van Veenvouden nog in onze tijd bekend moet zijn geweest. Daar wordt verteld dat er twee boekjes van Intje Jans bestaan, een oud en een nieuw. In het oude zou meer staan dan in het

nieuwe, bijv. dat er een weg zou komen door het Bûtenfjild – een uitgestrekt complex veenlanden benoorden Veenwouden – (deze weg *is* er gekomen), dat Veenwouden een stad zal worden, dat er bij het naburige Quatrebras zal worden gevochten, zo, dat het bloed over de weg zal stromen en dat ook de riolen van Leeuwarden [66] nog eens zullen stromen van het bloed. Dit alles zou geschieden, als de kruinen van de bomen langs de Groninger straatweg in elkaar zullen zijn gegroeid. De tweede wereldoorlog is voorbij, maar nog altijd is de lucht vol “van oorlogen en geruchten van oorlogen” en is “nog het einde niet”, zoals Markus, zegt. Mocht de dreiging naderbij komen, dan zal weer gegrepen worden naar de profetie van Intje Jans, den Friesen volksprofeet bij uitstek, en zal het eenvoudige volk in Friesland, zoals Theun de Vries het eens in een lezing uitdrukte, opnieuw huiveren “ûnder de fieling fan it seldsume en boppenatûrlike” (I) en als vóór drie eeuwen trachten de beschrijving van het visioen in overeenstemming te brengen met de situatie van het ogenblik.

Bronnen.

Behalve de in de tekst genoemde uitgaven van de Waarachtige Geschiedenis werd geraadpleegd:

Baudartius, G.: Het tvweedde deel der Memorien ofte Cort verhael der Gedenck-weer-digste soo Kerckelijcke als Wereltlijcke Gheschiedenissen van Nederland. Zutphen, 1625.

Bertrami, Johannis Friderici: Parerga Ostfrisca. Bremen, 1735.

Dijkstra, W.: Uit Friesland's Volksleven. Leeuwarden, z.j.

Halbertsma, Broerren: Rimen en Teltsjes, 5e dr. Leeuwarden, 1918.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (Nachtrag).

Laan, K. ter: Prophecye van Jaarfke. Groningen, 1931.

Reitsma, J.: Honderd jaren uit de geschiedenis der hervorming en de hervormde kerk in Friesland, Leeuwarden, 1876.

Romein, Dr. J.. De lage landen bij de zee. Utrecht, 1934.

Sinninghe, J.W.R.: De profetiën van Joannes van Leliëndaal, in: Sinte Geertruydts-bronne. Bergen op Zoom, z.j.

Teenstra, M.D.: Verscheidenheden betrekkelijk Booze Kunsten, dl. II. Kampen, 1848.

Visscher, R.: Catalogus der Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden, 's Gravenhage, 1932.

Vries, Theun de: Oer de forskining fan it mearke yn Fryslan, in: Frisia XIV (1932).

Wumkes, Dr G. A.: Bidders yn de Fryske striid. Bolsward, 1926.

Wumkes, Dr G. A.: Paden fen Fryslan, dl. IV, Bolsward, 1943.

[1] Het is deze druk waarin voor het eerst het jaartal 1622 in 1722 veranderd is.

[2] Van parapsychologisch standpunt biedt het visioen – een gecompliceerd geval van gezicht- en gehoorshallucinaties, ongetwijfeld veroorzaakt door een godsdienstige “extase” – belangwekkende elementen.